

NEDEN İHTİDA ETTİLER?

Seher YÜCETÜRK*

Öz

Osmanlı Devleti, toplumsal yapısının çeşitliliği ve dinamikliği ile dikkat çekmiştir. Aynı devlet toprağında, aynı zaman dilimi içerisinde, farklı yerleşim yerlerindeki söz konusu çeşitlilik ve dinamiklik –bir çok değişkene bağlı olarak- farklılık göstermiştir. Özellikle kültürel yapı (örf, adet, gelenek, görenekler), sosyo-ekonomik yapı bu farklılıktaki önemli etkenlerdir. XVII. yüzyılın ilk çeyreği zaman dilimi tayin edilerek Üsküdar ve Kayserili cariyelerin ihtida hareketleri incelenmiş yapılan ihtida hareketlerinin yoğunluğu ve nedenleri karşılaştırılmaya tabi tutulmuştur. Böylece ifade edilen farklılıkların mahkemelere nasıl ve ne ölçüde yansıtıldığı karşılaştırma ve örnekleme sureti ile verilmeye çalışılmıştır. Makalede sadece ihtida eden cariyeler ele alınmış olup aynı zaman dilimi içerisinde ihtida eden köleler çalışmanın dışında tutulmuştur. Osmanlı Devleti ihtida konusunda herhangi bir baskı ve yaptırım uygulamadığı halde cariye konumundaki kadınların bu işi gönüllü mü yaptıkları veya neden yaptıkları sorunsalı merak uyandırmıştır. Konu ile alakalı olarak Üsküdar mahkemesine ait 48 defter, Kayseri mahkemesine ait 16 defter taranmıştır. Bu defterler içerisindeki ilgili belgeler seçilerek ilgisine binaen yeri geldikçe çalışma içerisinde kimi zaman açık örneklerle kimi zaman da sayısal verilerle ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada ise Üsküdar ve Kayseri gibi aynı zaman dilimi içerisinde farklı yerleşim yerlerinin özellikle kültürel etkilerinin, kadınların mahkemeyi kullanma sıklıklarına tesiri de gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Sicil, Mahkeme, Kadın, Köle, Cariye

* Dr., Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara/Türkiye.
yuceturkseher@gmail.com
Orcid No: 0000-0001-9752-2814
Makale Gönderilme Tarihi: 08.07.2021
Makalenin Kabul Tarihi: 05.10.2021
Makalenin Yayınlanma Tarihi: 25.10.2021
Makalenin Türü: Araştırma

WHY DID THEY EMBRACE ISLAM?

Abstract

The Ottoman Empire attracted the attention of many humanities scholars with the diversity and dynamism of its social structure. This diversity and dynamism in different settlements in the same state territory, in the same time period, differed depending on many variables. The cultural structure (customs, manners, traditions) and the socio-economic structure are particularly important factors in this difference. In this study, the conversion movements of the concubines from Üsküdar and Kayseri in the first quarter of the 18th century were examined, and the intensity and reasons of the conversion movements were compared. Thus, it has been tried to show how and to what extent the differences are reflected in the courts through comparisons and case studies. In the article, only the converted concubines were discussed, and the slaves who converted in the same time period were excluded from the study. Although there was no pressure or sanction on conversion in the Ottoman Empire, the questions of whether women in the position of concubines did this job voluntarily and for what purposes aroused curiosity. Regarding this subject, 48 registers belonging to Üsküdar court and 16 registers from Kayseri court were scanned. The documents that are thought to be relevant in these notebooks have been selected and their relevance has been tried to be expressed in the study, sometimes with clear examples and sometimes with numerical data. At this point, the effect of cultural characteristics in settlements in different geographies such as Üsküdar and Kayseri in the same period on the frequency of women's use of the court was also observed.

Keywords

Court Registers, Court, Woman, Slave, Concubine

GİRİŞ

İhtida Batı dillerinde “conversion” olarak ifade edilmiş ve “hedy”, “hidayet” kökünden türemiştir. Kelime anlam olarak yol göstermek, doğru yolu bulmak demektir. İlâveten amaca ulaşacak yolu göstermek ve kılavuzluk etmek gibi anlamları da içermektedir.¹ Terim anlamı ile inançsız veya başka dine inanan insanların İslam dinini benimsemesi olarak tanımlanmıştır.² Tarihi süreç içerisinde din değiştirme sebepleri iki grupta değerlendirilmiştir. Birincisi psikolojik sebeplerdir. Bu sebepleri dramatik tecrübeler, iç çatışmalar, günahkârlık duygusu ve manevi aydınlanma olarak tasnif etmek mümkündür. İkincisi ise sosyo-kültürel faktörlerdir. Söz konusu faktörleri başka dinle oluşan temas ve dini telkinler oluşturmaktadır.³ Kabaca yapılan bu tasnifi daha da detaylandırmak gerekirse, kişilerin inandıkları dinle tatmin olamama duygusu, aynı dine mensup olan kişilerin ya da din adamlarının olumsuz tutumları, kişilerin ilerleyen zaman içerisinde bilgi, hayat tecrübesi ve görüşlerinin değişmesi, farklı dine bağlı olan kişilerin yumuşak ve iyimser tutumlarından dolayı bu tip insanların içinde yaşama ve yer edinme duygusu, başka bir dine bağlı bir kimse ile evlenme arzusu ve bir takım maddi çıkarlar sağlama durumlarını da ilave etmek gerekecektir. Din değiştirme hadisesinde kişiler belirli bir zaman ve hazırlık sürecine ihtiyaç duyarlar. Ancak bu şekilde olmayıp bir anda gerçekleşen ihtida hareketleri de söz konusu olmuştur.⁴ Sosyal bilimciler ise ihtida konusunda kişinin duygusal mı yaklaştığı yoksa entelektüel kişilikleri dolayısı ile mi hareket ettikleri hususunda görüş birliğine varabilmiş değillerdir.⁵ Din değiştirme hadiselerinin inceleme konusu olmasında sosyolojinin varlığı yenidir. Sosyologlar din değiştirme olaylarını ele alırken toplumsal faktörleri ön planda tutmuşlar buna karşın antropologlar kültürel etmenler üzerinde durmuşlardır. Bu kadar çeşitli faktörleri bünyesinde barındıran bir hadise sadece bir bilim dalının açıklayabileceği genişlikten çok uzaktır. Bu yüzden din değiştirme hadiseleri birçok bilim dalının ilgi alanına giren ve çeşitli yönleri ile değerlendirilmeye tabi tutulması gereken geniş kapsamlı bir alandır.⁶

¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Hidâyet”, *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 473.

² Ali Köse, “İhtidâ”, *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 554.

³ Hava Selçuk, “Tapu Tahrir ve Maliyeden Müdevver Defterlere Göre Rumeli’de İhtida Hareketleri (1432-1482)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/12, (2002), s. 90.

⁴ Köse, *agm.*, s. 554.

⁵ Ergün Tunç, *Yaşanmış Tecrübeler Açısından Kur’an’ın İnsanı Etkileme Gücü, (Isparta Örneği)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2010, s. 47-48.

⁶ Zekiye Demir, “Din Değiştirmede Cinsiyet Rolü: Belçika Örneği, Millel ve Nihal”, *inanç kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi*, 10/1, Ocak-Nisan, (2013), s. 158-159.

I. OSMANLI TOPLUMUNDA NEDEN DİN DEĞİŞTİRME İHTİYACI DOĞDU?

Türkler X. yüzyıldan itibaren İslam Dini 'ne girmeye başlamışlar ve bu süreç XVIII. ve XIX. yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Türklerin İslamlaşması dahi bin yıllık bir süreç içerisinde gelişmiştir. İhtida hareketleri, İslam Dininin Türkler arasında yayılmasında olduğu gibi diğer dinler ve milletler arasında yayılması sürecinde de siyasi, kültürel, dini, sosyal, ekonomik anlamda çok çeşitli unsurların egemen olduğu karmaşık bir hadisedir.⁷ Bireysel olarak insanlar arasında din değiştirme konusu, zihni alt yapısı, zamana duyulan ihtiyaç gibi çok çeşitli etmenlerin bir araya gelmesi sonucu veya ansızın gerçekleşen bir durum olarak iki çeşit ortaya çıkabilmekte olduğu daha öncede ifade edilmişti. Ancak bu durumlardan ilki çok daha yaygın şekilde kendisini göstermiştir. Peki, Osmanlı toplumunda yaşayan köle ve cariye konumundaki insanlar üzerinde devletin herhangi bir baskısı olmadığı halde neden insanlar din değiştirme ihtiyacı duymuşlardır? Elbette bu sorunun cevabı da cinsiyet ayrımına göre farklılaşmaktadır. Osmanlı toplumunun, kültürel, etnik ve dini yönden çok çeşitli kimlikleri bünyesinde barındırdığı bilinen bir gerçektir. Söz konusu çeşitliliğin kişiler arasında etkileşime sebep olduğu bilinmektedir. Bu durumda devlet kendi eli ile ısrarlı ve baskıcı bir ihtida hareketine sebep olmasa dahi insanların "kültürel etkileşim" sayesinde bir diğerinden etkilenmeleri kaçınılmaz olmuştur. Bu etki kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz yönde seyretmiştir. Bu cümleye örnek olarak Üsküdar mahkemesine ait ilgi çeken bir davada, Soğanlık karyesinden Nefise hatun, aynı karyede ikamet eden Tanil veled Yorg'un evine girip yirmi adet kovanı açıp her birinden bir miktar bal ahz etmiş olmasını dava etmiştir. Tanil veled Yorg ise yirmi adet kovandan birisini ahz edip birinden bir miktar bal aldığını ve hepsinden almadığını ifade etmiştir. Durumu ispat etmekten aciz olup zikir olunan kovana veya kıymetini ödemesine karar verilmiştir. Daha sonra İslam ile müşerref olup davadan ferağ olmuştur.⁸ Bu belgede olduğu gibi gündelik ilişkiler Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında olumlu ya da olumsuz şekilde devam etmekteydi. Ayrıca Osmanlı toplumu içerisinde gayrimüslimlerin Müslümanlar gibi kıyafet giyinip onlara benzemelerinin yasak olması, camiye yakın yerlerde oturmalarına izin verilmemesi, cizye vergilerine tabi tutulmaları ve Müslüman olanların tanıklıklarının daha değerli olması gibi daha pek çok sebep din değiştirme için hem toplumsal hem de psikolojik olarak gayrimüslimler üzerinde birer itekleyici etkendi. Hal

⁷ Ünver Günay ve Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2007, s. 239-243.

⁸ *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), Üsküdar Şer'iyye Sicilleri (ÜŞS) no: 112, M.1013-1014, (H.1604-1605/1605-1606)5.*

böyle olunca insanlar üzerinde din değiştirme konusunda yazılı kurallara dayalı bir baskı olmasa dahi psikolojik ve toplumsal baskının varlığı kaçınılmaz olmuştur.⁹ Özellikle cariyeler için bu durum daha farklı şekilde seyretmiştir. Efendileri ile evlilik yapmak cariyelere ve cariyelerin efendisinden olacak olan çocuklarına sosyal statü açısından fazlaca imkân sağladığı için mecbur olmasalar dahi bu kişilerin din değiştirme yoluna gitmiş olabilecekleri ihtimalini düşündürmektedir.¹⁰

II. ÜSKÜDAR VE KAYSERİ'DE DİN DEĞİŞTİRME KAYITLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Makalede Üsküdar ve Kayseri mahkemelerine yansıdığı kadarı ile cariyelerin din değiştirmelerine neden olan durumlar açık örnekler ile ifade edilmeye çalışılacaktır. Bu bölümde sadece rastlanılan birkaç örnek ile merak edilen bu soruya cevap aranmaya çalışılacaktır. Çetin'in Bursa kayıtları ile ilgili çalışmasında da ifade ettiği gibi ihtida nedenlerini tam olarak belirlemek sicillerden mümkün olmamaktadır.¹¹ Bu durum ile ilgili ancak genel tahminler üzerinden gidilebilmektedir. Sıklıkla ifade edildiği gibi Osmanlı Devleti kendi idaresi altındaki azınlıklara Müslüman olmaları konusunda baskı ve şiddet uygulamamış olup ihtida konusunda fıkıh hükümlerine bağlı kalmıştır.¹² Devlet tarafından hiçbir baskı olmamasına rağmen din değiştirme hadiseleri vukuu bulmuştur. Söz konusu durumun -yukarıda ifade edilen sebeplerden en yaygın olanı- "kültürel etkileşim" başlığı altında değerlendirilmesi akla yatkın gelmektedir.

İhtida hareketleri ile ilgili bu belgeler, Osmanlı Devleti'nin farklı yüzyıllarında sicillere farklı şekilde kayıt edilmiştir. Özellikle XV. ve XVI. yüzyıllarda kayıtların dolaylı şekilde -alım-satım, miras, borç vs.- gündelik ilişkilerde mahkemeye yansıyan kayıtlarda mühtedi olarak ifade edilmesi şeklinde yer alırken XVII. asırda söz konusu bu durum değişmiş defterlerin ilk ve son sayfalarına ihtida hareketleri olarak sıralanmaları şeklinde gözlenmiştir.¹³ Üsküdar ve Kayseri mahkeme kayıtlarında bu belgelerin doğrudan ya da dolaylı olarak her iki mahkemeye yansımış oldukları tespit edilmiştir. Doğrudan olan kayıtlarda mühtedinin kendi isteğiyle Müslüman olduğu, kendisinin hangi din ve dile mensup olduğu

⁹ Suraiya Faroqi, *Osmanlı Kültürü Ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev: Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 31.

¹⁰ Seher Yüçetürk, "17. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Cariyeler", *Turkish Studies –Historical Analysis*, 15/2, (2020), s. 786.

¹¹ Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri Ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 60.

¹² Bilal Yıldız, "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Denizli'de Yaşanan Bazı İhtida Örnekleri Üzerinde Bir Değerlendirme", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, s. 108.

¹³ Esra Karadağ, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında (1800-1850) Anadolu'da İhtida Hareketleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2005, s. 37.

ve Müslüman olduktan sonra alacağı isimler sırayla kaydedilirdi. Dolaylı olarak kaydedilmiş belgelerde herhangi bir sebepten mahkemede bulunan din değiştirmiş kimsenin isminin yanına “mühtedi” veya kadınlar için kullanılan “mühtediyye” kelimesinin yazılmış olmasından ya da “Şeref-i İslam ile müşerref olmuş”¹⁴ şeklindeki ifadeden o kimsenin din değiştirmiş bir kimse olduğu anlaşılırdı. Söz konusu durum ile alakalı Üsküdar mahkemesinde görülen bir davada Rus asıllı Yasemin binti Abdullah isimli cariyeye, orta boylu, açık kaşlı, elâ gözlü, sarışın, Rus asıllı Kadya isimli cariyeye benim li-üm kız karındaşımdır. Müslüman olmak muradıdır diye İslam’la temeyyüz olup Müslüman olmuştur. İslam ile şereflendikten sonra Gülfizâr ismi tesmiye olunmuştur. Durum Gülfizâr’a sorulduğunda karye-i Kuzguncukta sakın ismi malum olmayan bir Yahudi’nin memluke-i cariyesiyim ve Yasemin li-üm kız karındaşımdır¹⁵ diye cevap vermiştir. Yani cariyeye olan Kadya Müslüman olduktan sonra Gülfizar ismini almıştır. Bu belge doğrudan din değiştirmeye örnek olacak kayıtlardan biridir. Öncelikli olarak kişinin Müslüman olmadan evvelki ismi yazılmış ardından Müslüman olduktan sonra aldığı isim yazılmıştır. Doğrudan ihtida kayıtlarında bu bilgilere ilaveten kişinin hür iradesi ile Müslüman olduğu ve kelime-i şهادet getirerek Müslüman olduğunun da ilave edilmesi bu türden kayıtların klişeleşmiş ortak ifadelerindendir.¹⁶

Din değiştirme hadiseleri kayıt edilirken düzenlenen ikinci belge çeşidi dolaylı kayıtlardır. Dolaylı olarak düzenlenen kayıtlarda din değiştiren kişiler özellikle bu durumlarını mahkemeye kayıt ettirmek için gitmezler başka konularda mahkemeye yansıyan davalarında onların din değiştirmiş oldukları da belirli ifadeler ile kayıtlara geçirilirdi. Konu ile alakalı Kayseri mahkemesinde görülen bir davada, Asiye ve Emine hatunlar, Pir Veli bin Abdullah’ı, mühtediyye¹⁷ Sultan binti Abdullah hatuna yapışmasından dolayı dava etmişlerdir.¹⁸ Kayseri mahkemesine ait bu belgede Müslüman olduktan sonra Sultan ismini alan bu kadının Müslüman olmadan evvelki ismi sicile geçirilmemiştir. Bunun yerine onun din değiştirmiş olduğunu gösteren ifade kendisinden “mühtediyye” olarak bahsedilmesidir. Buradaki belge dolaylı kayıtları örneklendirmektedir. Ayrıca bu belge kadınların hemcinsleri olan mühtediyye bir kadının hakkını savunmak için mahkemede olmaları yönüyle de dikkat çekicidir.

¹⁴ TDV. ÜŞS. no: 143, M.1022-1023 (H.1613-1614/1614-1615)86.

¹⁵ TDV. ÜŞS. no:107, M.1011-1012 (H.1602-1603/1603-1604)135.

¹⁶ Çetin, *age.*, s. 3.

¹⁷ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2015, s. 715.

¹⁸ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Kayseri Şer’iyye Sicilleri (KŞS.) no: 16, M.1022 (H.1613-1614)11.

Üsküdar ve Kayseri mahkemelerine yansıyan davalardan doğrudan ve dolaylı kayıtların açık örnekleri verilmiştir. Bu durum dışında firari cariyeler, satılık cariyeler, azatlı cariyeler başlıkları altında cariyelerin büyük çoğunluğunun din değiştirdikleri zaman isimlerini de değiştirmiş oldukları görülmektedir.¹⁹ Çünkü cariyeler din değiştirdikleri zaman kendi istekleri ile adlarını da değiştirebilirlerdi.²⁰ İlâveten tereke kayıtlarında cariyelerin isimlerinin yanında baba isimlerinin “b. Abdullah” olarak kaydedildiği görülmektedir.²¹ Bu durumda aynı şekilde cariyelerin din değiştirmiş olduklarını gösteren bir başka ifadedir. Buna rağmen İslami isim taşıdıkları halde dinleri hakkında hiçbir kaydı olmayan çok sayıda belge de mevcuttur. Ancak zaman içerisinde bu kişilerin din değiştirmiş olma ihtimalleri düşünülmektedir.²² İslam hukukuna göre baba adı Abdullah olan bütün kişiler “mühtedi” olmak durumunda idiler. Aksi halde İslam dinine mensup olan bir Müslüman’ın köle ve cariyeye olma durumu söz konusu değildir.²³

Cariyelerin neden din değiştirmiş oldukları konusunda çok fazla açıklayıcı bilgi genel olarak sicillerde, özel olarak Üsküdar ve Kayseri sicillerinde geçmemektedir. Eğer kölelikten kurtulup hür olmayı düşünmüş iseler, bir kölenin Müslüman olması onun azat edilmesini gerektirmezdi. Ancak dinini değiştiren cariyelerin azat edildikleri de bilinmektedir.²⁴ Çünkü genellikle köleler sahiplerinin dinini de tercih edebiliyorlardı.²⁵ Köle ve cariyelerin din değiştirdikleri zaman azat edilmeleri şart olmadığı halde azat edilmelerinin sebebi ise Müslüman olan hiç kimsenin köle ve cariyeye statüsünde olmayacağından dolayı olabilir. Bu durumda cariyeler diğer kadınlar gibi örtünmek zorunda da değillerdi.²⁶ Osmanlı toplumunda sıradan bir vatandaşın cariyesi ile sarayda olan bir cariye statüleri ve mecburiyetleri de farklılık arz etmiştir. Özellikle ihtida konusunda halk arasında bulunan cariyelere genel bir baskı söz konusu olmazken, sarayda bulunan harem Osmanlı padişahının evi sayılmış ve burada yaşayanların dinlerini bilmeleri zorunlu tutulmuştur. Bu cümleden olarak sarayda bulunan cariyelere Türkçe öğretilmiş ve Müslümanlar gibi ibadet yapmaları sağlanmıştır.²⁷

¹⁹ Seher Yüçetürk, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı'da Kadın (Üsküdar-Kayseri Örneklerinde)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2021, s. 95-105.

²⁰ İbrahim. E Çakır, “Osmanlı Toplumunda Köle ve Cârîyeler, Sofya 1550-1684”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (2014), S. 36, s. 207.

²¹ Suraiya Faroqhi, “Loncalar Dışındaki İşçiler: Gezgin Tüccarlar, Kadınlar ve Köleler”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C 2, Ed: Halil İnalçık-Donald Quataert, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 720.

²² Çetin, age., s. 7.

²³ Kamil Çolak, *XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtida Hareketleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2000, s. 119.

²⁴ Kamil Çolak, age., s. 118.

²⁵ Ehud Toledano R, *Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)*. çev. Y. Hakan Erdem, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 6.

²⁶ Ekrem. B Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, Anı yayınları, İstanbul 2012, s. 426.

²⁷ Çolak, age., s. 122.

İhtida hareketleri uzun yıllardan beri yapılmış bir eylemdir. Köle ve cariyelerin sıklıkla bu eylemi gerçekleştirmiş olduklarını kayıtlardan anlamak mümkündür. Köle ve cariyeye statüsündeki bu insanların ihtida etmelerinde çeşitli faktörlerin etkisi bulunurken Osmanlı toplumunda yaşayan ve köle ve cariyeye olmayıp etnik kökenli ve farklı dine sahip bir sürü insan bulunmaktadır. Bu kişiler arasında yapılan ihtida hareketleri ise çok normal karşılanmamış ve sonuçları evlilik birlikteliklerinin dağılmasına kadar götürülmüştür. Belgelere yansıyan ve hürmet-i müzahere olarak adlandırılan din ayrılığı kişiler arasında boşanma talep etmek için belli başlı bir sebep teşkil etmiştir.²⁸ Üsküdar mahkeme kayıtlarından dört kayıttan ikisi bunun üzerine düzenlenmiş davaları içermektedir. Din değiştiren kadınlar, eşlerinden kendi rızaları ya da eşlerinin kendilerini istememelerinden dolayı boşanmışlardır. Bu cümleden olarak Üsküdar mahkemesine ait bir davada Ayşe hatun din değiştirip İslam ile müşerref olmuş ve henüz hamile iken zimmi kocasını bırakmış, Ahmet'i kendisine vekil eyleyip, Mahmut'la nikâhlı olduğunu iddia etmiştir. Ancak şahitler Ayşe hatunu bilmediklerini sadece vekili hasebiyle şahadet ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu belge, İslam ile müşerref olan Ayşe hatunun ya kendi isteği ile ya da kocasının kendisini din değiştirdiği için istememesinden dolayı bu şekilde iddet müddeti tamam olmadan (henüz hamile iken) nikâhlanmayı denemiş²⁹ olduğunu göstermektedir. Normalde hamile olan kadınların hamileliği sona erinceye kadar nikâhlanmaları söz konusu olmazdı. Burada din değiştiren Ayşe hatunun kocası tarafından istenmemiş olması ihtimali kuvvetlidir. Din değiştirme hadisesi boşanmak için tek başına yeterli bir sebep olarak görülmüş ve sadece erkekler din değiştiren kadınları boşamamışlar aynı zamanda kadınlar da din değiştiren kocalarından ayrılmışlardır.³⁰

Köle ve cariyeye konumunda olmayan ancak farklı dine mensup olan evli çiftlerden herhangi birinin din değiştirmesi sonucu ortaya çıkan diğer başlıklar vasilik, nafaka, kisvedir. Bu konu ile alakalı olarak Sultan Tepesi Mahallesi'nde Murad veled Kirkor zevcesinin şeref-i İslam ile müşerref olduğunu ve Ayşe binti Abdullah ismini aldığını bildirmiştir. Zevcesi Ayşe binti Abdullah'tan tevellüd eden çocukları altı yaşında sagir oğlu ve yedi yaşında sagire kızının zevcesinin terbiyesinde olduğunu belirtmiş ve çocuklarının vasîliğini kendisi talep etmiştir. Ancak oğlu Mehmet ve kızı Hatice'nin de Müslüman olmalarından dolayı mahkemece çocukların validelerinde kalmasına ve kendisinin vasilikten men edilmesine karar verilmiştir.³¹ Bu belgede eşini boşamak durumunda kalan gayrimüslim

²⁸ Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876) Sosyo-Ekonomik Yapı, Gelenek ve Görenekler*, Sentez Yayıncılık, Ankara 2013, s. 80-82.

²⁹ TDV. ÜŞS. no:148, M.1024-1025 (H.1615-1616/1616-1617)34.

³⁰ BOA. KŞS. no: 20, M.1028 (H.1618-1619) 49/374.

³¹ TDV. ÜŞS. no:107, M.1011-1012 (H.1602-1603/1603-1604)72.

erkek, çocuklarının vasiliklerinin kendisine verilmesi için mahkemeye başvurmuştur. Ancak çocuklarının da anneleri ile birlikte Müslüman olmalarından dolayı bu isteği mahkemece reddedilmiştir. Bu belgede görüldüğü gibi, devlet genel olarak kadınların İslam ile müşerref olduğu durumlarda, çocukların vasiliğini annelerine bırakmıştır. Böylece devlet aldığı bu kararlar çocukların da İslam dini üzerine yetiştirilmelerine ön ayak olmayı hedeflemiştir denilebilir. Konu ile alakalı bir başka örnek nasraniyye Ayşe hatunun şeref-i İslam ile müşerref olması hakkındadır. Ayşe hatun kızları Fatma ve Ayşe'nin hala kendi hizanesinde olmasından dolayı eşi nasraniyye Yorgi'den nafaka takdir edilmesini istemiş ve mahkemece bir sene yevmi üçer akçe nafaka takdir edilmiştir.³² Bu belgede din değiştiren Aişe hatunun kocasından kendi isteği ile mi ayrıldığı yoksa kocasının kendisini din değiştirdiği için mi boşadığı konusunda bilgi verilmemiştir. Fakat kızlarının da Müslüman ismi taşıyor olmalarından da anlaşıldığı üzere aile içerisinde topluca din değiştirme hadisesinin vukuu bulunduğu görülmektedir. Bu durumda eşinden ayrılan Aişe hatunun kızlarının geçimi için nafaka talep ettiği görülmektedir.

Üsküdar ve Kayseri mahkemelerine ait doğrudan ve dolaylı olarak mahkemeye yansıyan din değiştiren kadınların kayıtları beş adettir. Bunlardan dört tanesi Üsküdar mahkeme kayıtlarından bir tanesi de Kayseri mahkeme kayıtlarından oluşmaktadır. Bu kayıtlardan sadece ikisi doğrudan din değiştirme kayıtlarına örnek olacak şekilde düzenlenmiştir.³³ Diğer üç tanesi dolaylı yapılan kayıtlara örnek teşkil etmektedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti tavandan tabana yayılan sistemleri ile toplumu idare etmiş, böylelikle devlet, kişiler marifeti ile tabana yayılan bir istihbarat sistemine sahip olmuştur. Bu yolla devlet toplumun en küçük yapı taşı olan mahallelere kadar inmiş ve denetlemiştir. Osmanlı Devleti sosyal devlet anlayışı gereği tebaasına ve gayrimüslim vatandaşlarına karşı yumuşak bir tavır göstermiş onları dil, din ve sosyal alanda serbest bırakmıştır. Söz konusu serbestlik, devletin bu konuda yazılı kanun düzenlememesi şeklinde olsa bile toplumda var olan ve örtülü sözleşme olarak ifade edilen yazısız kurallar daima geçerli ve o toplumda yaşayan insanların dini, etnik sosyal ve kültürel farklılıklarını ortaya çıkaran cinstendi. Görünürde cariyelerin ihtida etmelerinde bir baskı olmasa dahi esasında onların yaşadıkları topluma adaptasyon ve uyum sağlamaları noktasında itekleyici bir etmendi. Osmanlı toplumunda belirli bir süre (2-8 yıl) içerisinde efen-

³² TDV. ÜŞS. no:143, M.1022-1023 (H.1613-1614/1614-1615)86.

³³ TDV. ÜŞS. no:107, M.1011-1012 (H.1602-1603/1603-1604)72.

disine hizmet eden köle ve cariyelerin bir adet üzere azat edildikleri bilinmektedir. Cariyelerin din değiştirip Müslüman olmaları onların sosyal durumlarında doğrudan –azat edilmeleri gibi- büyük farklılıklar doğurmamaktaydı. Ancak din değiştirmesinden dolayı, bir cariyenin efendisinin gözüne girip onunla evlilik yapmayı başarması halinde efendisinden olacak çocukların dünyaya hür gelmeleri ve efendisinin diğer eşlerinden olan çocukları ile aynı statüye ve haklara kavuşmaları cariyelerin çocukları için toplumsal bir kazanç niteliğinde idi. Böylece ilerde çocuklarının toplumdaki statüleri yükselirken kendilerinin de toplumsal statüsü otomatik olarak yükselmiş olurdu. Çünkü daha öncede üzerinde durulduğu gibi İslam dinini benimseyen hiç kimse köle ve cariye statüsünde olmazdı. Elde edecekleri bu kazanımlardan dolayı cariyelerin efendilerinin dinini benimsemeleri yüksek ihtimaldir. Bu sayede içerisinde buldukları toplumun görünmeyen ancak var olan kurallarından da muaf oluyorlardı. Tüm bu örnekler cariyelerin ihtida etme nedenleri hakkında açık bilgiler sunmamaktadır. Sadece mahkemeye yansıyan örneklerin yorumlanması ile fikir edinmek ve yorumda bulunmak imkânı doğurmuş ise de kesin ve genel geçer doğrulara ulaşmak mümkün değildir. Ancak büyük çoğunluğu bir dine bağlı olan bir toplumda, azınlıkta bulunan kişilerin dinlerinde ve dillerinde kalsalar dahi zaman içerisinde bir takım deformasyonlara uğramaları kaçınılmazdır. Bu durumun sebebi o toplum içerisindeki kültürel etkileşim, olumlu ya da olumsuz yöndeki hal, tavır ve davranışların azınlıkta olan kişiler üzerinde yadsınamayacak etkiye sahip olmasından dolayıdır denilebilir.

KAYNAKLAR

A. Arşiv Kaynakları

- Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri gömlek no:112,M.1013-1014 (1604-1605/1605-1606)5.
- Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri gömlek no:143, M.1022-1023 (H.1613-1614/1614-1615)86.
- Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri gömlek no:107, M.1011-1012 (H.1602-1603/1603-1604)135.
- Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri gömlek no:148, M.1024-1025 (H.1615-1616/1616-1617)34.
- Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri gömlek no:107, M.1011-1012 (H.1602-1603/1603-1604)72.
- Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri gömlek no:143, M.1022-1023 (H.1613-1614/1614-1615)86.
- Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri gömlek no:107, M.1011-1012 (H.1602-1603/1603-1604)135.
- Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri gömlek no:107, M.1011-1012 (H.1602-1603/1603-1604)72.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Kayseri Şer'iyeye Sicilleri gömlek no:16, M.1022 (H.1613-1614)11.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Kayseri Şer'iyeye Sicilleri gömlek no:20, M.1028 (H.1618-1619) 49/374.

B. Kitaplar, Makaleler ve Tezler

- ÇAKIR, İbrahim. E, "Osmanlı Toplumunda Köle ve Câriyeler, Sofya 1550-1684", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 36, (2014), (s. 201-216).
- ÇETİN, Osman, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri Ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- ÇOLAK, Kamil, *XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtida Hareketleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2000.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2015.
- DEMİR, Zekiye, "Din Değişirmede Cinsiyet Rolü: Belçika Örneği, Milel ve Nihal", *inanç kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi*, 10/1, Ocak-Nisan, (2013), s. 157-186.
- EKİNCİ, Ekrem. B, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, Arı yayınları, İstanbul 2012.

- FEYZULLAH EFENDİ, *Fetava-yı Feyziye, Osmanlılarda Hukuk ve Toplum 2*, Haz. Süleyman Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 1019.
- FAROQHİ, Suraiya, "Loncalar Dışındaki İşçiler: Gezgin Tüccarlar, Kadınlar ve Köleler", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C 2, Ed: Halil İnalçık-Donald Quataert, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004.
- _____, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev: Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- GÜNAY, Ünver ve Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2007.
- KARADAĞ, Esra, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında (1800-1850) Anadolu'da İhtida Hareketleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2005.
- KURT, Abdurrahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876) Sosyo-Ekonomik Yapı, Gelenek ve Görenekler*, Sentez Yayıncılık, Ankara 2013.
- KÖSE, Ali, "İhtidâ", *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 554-558.
- SELÇUK, Hava, "Tapu Tahrir ve Maliyeden Müdevver Defterlere Göre Rumeli'de İhtida Hareketleri (1432-1482)", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/12, (2002), s. 89-104.
- Toledano, Ehud. R, *Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)*. çev. Y. Hakan Erdem, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
- TUNÇ, Ergün, *Yaşanmış Tecrübeler Açısından Kur'ân'ın İnsanı Etkileme Gücü, (Isparta Örneği)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2010.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, "Hidâyet", *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 473-477.
- YILDIZ, Bilal, "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Denizli'de Yaşanan Bazı İhtida Örnekleri Üzerinde Bir Değerlendirme", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, (2013), s. 105-122.
- YÜCETÜRK, Seher, *Şer'iyeye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı'da Kadın (Üsküdar-Kayseri Örneklerinde)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2021.
- _____, Seher, "17.Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Câriyeler", *Turkish Studies –Historical Analysis*, 15/2, (2020), s. 775-790.